

11. Подписание договора // Южная копейка. – 1914. – 27 сентября. – С. 2.
12. Пожар в Политехникуме // Киевская мысль. – 1914. – 21 октября. – С. 2.
13. О том же самом // Южная копейка. – 1914. – 22 октября. – С. 2.
14. На казарменном участве... // Земская мысль. – 1915. – 3 мая. – С. 4.
15. Водопроводная линия... // Юго-Западный край. – 1915. – 26 апреля. – С. 2.
16. Благодаря увелечению... // Юго-Западный край. – 1915. – 20 июня. – С. 2.
17. Без здоровой воды // Киев. – 1915. – 15 февраля. – С. 4.
18. Недостаток воды // Киевская мысль. – 1915. – 3 июня. – С. 3.
19. Недостаток воды в городе // Киевская мысль. – 1915. – 5 июня. – С. 3.
20. Кадетский корпус без воды // Киевская мысль. – 1915. – 19 июня. – С. 3.
21. Без здоровой воды // Киев. – 1915. – 15 февраля. – С. 4.
22. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 9. – Оп. 31. – Спр. 20. – 179 арк.
23. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 31. – Спр. 18. – 189 арк.
24. К дефектам городского водопровода // Киев. – 1915. – 5 октября. – С. 4.
25. Расширение водопроводной сети // Киев. – 1916. – 5 июля. – С. 4.
26. Увеличение платы за воду // Южная копейка. – 1915. – 9 декабря. – С. 3.
27. Карикатура // Южная копейка. – 1915. – 15 декабря. – С. 2.
28. Водоснабжение города // Южная копейка. – 1916. – 22 июля. – С. 2.
29. Водоснабжение города // Южная копейка. – 1916. – 6 июня. – С. 2.
30. Сколько город употребляет воды в день // Жизнь Волыни. – 1916. – 14 мая. – С. 4.
31. ДАВіО. – Ф. Д-230. – Оп. 1. – Спр. 1424. – 395 арк.
32. ДАВіО. – Ф. Д-255. – Оп. 1. – Спр. 45. – 442 арк.
33. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область / Тронько П. Т. (гол. Гол. редкол.). – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 707 с.
34. Увы, не я!.. // Подолянин. – 1917. – 12 января. – С. 2.

Gerasymov T. Yu. Water-supply of towns in Right-Bank Ukraine during the World War I (1914–1917).

The problem of water-supply of towns in Right-Bank Ukraine as one of the important aspects of town daily-life during the World War I is elucidated on the base of unpublished archives resources and periodical press of 1914–1917. It is ascertained that from the beginning of military actions the demand for water in towns was considerably increased and it often resulted in consumption complications. The measures of town authorities to supply water to townspeople are analyzed, objective and subjected factors which were the obstacles are cleared up.

Key words: water, water-supply, towns, daily-life, Right-Bank Ukraine, World War I.

Герасимов Т. Ю. Водоснабжение городов Правобережной Украины в период Первой мировой войны (1914–1917 гг.)

На основе неопубликованных архивных источников и периодической печати 1914-1917 гг. освещена проблема водоснабжения городов Правобережной Украины как одного из важных аспектов городской повседневности времен Первой мировой войны. Установлено, что с началом военных действий в городах значительно увеличился спрос на воду, который нередко приводил к осложнениям с ее потреблением. Проанализированы меры городских властей по обеспечению водой горожан и выяснены объективные и субъективные факторы, которые становились тому помехой.

Ключевые слова: вода, водопровод, города, повседневность, Правобережная Украина, Первая мировая война.

УДК 371.1: 23.272(477.54)“1917/1921”

Т. О. Маньківська

СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДО СТОРІН ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ В УКРАЇНІ (1917–1921 рр.)

У статті аналізується ставлення вчительства Харківської губернії до сторін військово-політичної боротьби в Україні 1917–1921 рр., його політичні погляди, прояви громадянської позиції та пов'язані з цим арешти і політичні переслідування. Висвітлюється проблема участі педагогів шкіл даного регіону у боротьбі за владу у лавах війська білогвардійців, Червоної армії в період національно-визвольних змагань. Автор робить спробу розкрити особливості взаємовідносин влади і вчительства Харківщини в умовах військово-політичної боротьби.

Ключові слова: вчительство, Харківська губернія, політичні погляди, військово-політична боротьба, національно-визвольні змагання.

Період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. характеризувався гострою військово-політичною боротьбою, що супроводжувалася змінами влади й урядів. Погляди населення на шлях майбутнього розвитку держави і політичні симпатії були різними, не завжди співпадали з реальною лінією уряду, військово-політичної сили чи партії, що перебували при владі в той момент.

Харківська губернія у зв'язку зі своїм історичним розвитком характеризується власними особливостями складу населення, місця розташування і територіального сусідства, освітніми традиціями. Сам перебіг подій періоду національно-визвольної боротьби також мав свої особливості: реальний вплив на ці території

Генеральний секретаріат УНР поширив лише наприкінці жовтня 1917 р., саме в Харкові у грудні 1917 р. була вперше проголошена радянська влада в Україні, регіон щоразу ставав плацдармом для військового вторгнення більшовиків у 1918–1919 рр., а от період правління Директорії на більшій частині Слобожанщини тривав усього кілька днів. Усі ці фактори вплинули як на склад учительства Харківської губернії, так і на його ставлення до політичних подій і освітніх реформ, що проводились різними урядами.

Ця тема досі не була предметом окремого наукового дослідження. Частково дана проблема порушувалась дослідниками Ю. Ю. Кондуфором [1], О. І. Кліцаковим [2], Н. В. Агафоновою [3] у контексті питання про взаємовідносини влади та вчительства в Україні в 1917 – 1921 рр.

Тому метою статті є спроба висвітлити проблему участі вчительства Харківської губернії у військово-політичній боротьбі, його політичних поглядів, громадської позиції у період 1917–1921 рр.

Якщо царський уряд намагався позбутися політично активних “неблагонадійних” вчителів, то революційні перетворення дали останнім можливість повернутися до шкіл. 30 квітня 1917 р. директор народних училищ Харківського учбового округу повідомив про те, що російське Міністерство народної освіти на основі закону про загальну амністію по справам політичного характеру дозволило особам педагогічного персоналу, усунутих від роботи у школах царським режимом за політичну діяльність (у судовому, адміністративному чи дисциплінарному порядку), повертатися до викладацької діяльності за бажанням при наявності вільних вакансій [4, арк. 41].

Революція активізувала вчительство. Свідченням цього є, хоча б, два Всеукраїнські учительські з'їзди (перший – 5–6 квітня 1917 р., другий – 10–12 серпня 1917 р.) та I Всеукраїнський учительський професійний з'їзд (13–15 серпня 1917 р.). Учителі Харківської губернії не стали виконувати роль пасивних спостерігачів, а продемонстрували свою активну позицію стосовно проблем реформування шкільної освіти ще навесні 1917 р. на I-му з'їзді українського вчительства на Слобожанщині (15 квітня 1917 р.) [5, с. 1–2; 6, с. 3]. Основним предметом для обговорення на таких з'їздах було реформування освіти, а не “політичний момент”. Проте учителів, звичайно ж, цікавили і питання державного і політичного розвитку.

Важливим свідченням позиції вчительства у конфлікті Центральної Ради і Тимчасового уряду Росії став учительський з'їзд у Валках Харківської губернії. На ньому вчительство розглядало питання навчання українською мовою в школах, проблему свого матеріального забезпечення. Окремо була висунута пропозиція висловити протест Тимчасовому урядові за його “Інструкцію”, згідно з якою Харківська губернія не ввійшла до території автономної України. Після голосування (65 голосів – “проти”, 45 – “за”) пропозиція була відхилена, однак саме обговорення супроводжувалось гострими суперечками сторін. А от питання про українізацію школи так і не було вирішеним [7, с. 4].

Саме через це “виключення” губернії з території повноважень Генерального Секретаріату управління навчальними закладами Харківщини здійснювалось російським Міністерством народної освіти аж до осені 1917 р., а активна діяльність вчителів і освітніх діячів була зосереджена на реформуванні школи, а не на політиці. Основним “каменем спотикання” в цей час була українізація шкільної освіти, запроваджена ще в період Центральної Ради, проте найбільш послідовно реалізована в часи гетьмана П. Скоропадського, оскільки частина педагогів такі заходи не підтримувала. На 1917–1918 рр. усі працюючі вчителі отримали освіту в дореволюційний період, і частина з них залишилась вірною принципам, на яких була вихована. Проте все ж українізація школи на Харківщині мала й успішні результати, у першу чергу, також завдяки відданим справі вчителям.

З поглибленням військово-політичної боротьби, при зміні урядів опозиційна політична активність або підозра в ній, робота в органах попередньої влади ставали приводом для переслідувань, арештів і адміністративних утисків.

У період Гетьманату арешти проводились німецьким військовим командуванням та представниками місцевої влади, у деяких випадках навіть без зазначення обвинувачення. Жертвами таких адміністративних утисків ставали й учителі Слобожанщини.

Активне листування з державними органами стосовно арештів учителів вела Всеукраїнська учительська спілка та її місцеві організації. Лебединська повітова вчительська спілка зверталась до міністра народної освіти у справі арешту 16 (29) серпня 1918 р. учителя Ворожбянської вищої початкової школи (тоді с. Ворожба Лебединського повіту Харківської губернії). Спілка характеризувала вчителя як активного діяча в справі розбудови національної школи й наголошувала на особливій потребі в таких фахівцях з початком навчального року [8, арк. 177–177 зв.].

У телеграмі, прийнятій Департаментом середньої освіти Міністерства народної освіти і мистецтва 13 вересня 1918 р., управляючий Харківським шкільним округом повідомляв про арешт учителів Краснокутської гімназії О. Федоріва та Харківської 6-ї чоловічої гімназії В. Бутвина, які знаходились на той час “у розпорядженні німців”. Характеристику цим учителям управляючий дав стисло: “усі щирі українці”; про причину арешту нічого не було повідомлено [9, арк. 2]. Не виключено, що дійсно мали місце антигетьманські настрої деяких учителів, які підтримували опозиційний Національний союз. Результатом же стали арешти в українському середовищі.

Арештів зазнала й та частина вчительства, що працювала в органах влади в короткий період першого більшовицького уряду. 29 серпня 1918 р. було арештовано директора Белгородської чоловічої гімназії Г. Лінсцера. Можливою причиною послужило те, що в період більшовицької влади він був обраний Белгородською радою солдатських і робітничих депутатів на посаду комісара юстиції м. Белгорода, на якій і пропрацював три тижні. І педагогічна рада гімназії, і Комісаріат у справах Харківського шкільного округу виступили на захист Г. Лінсцера, прохаючи Міністерство народної освіти і мистецтва, у разі звільнення директора після судового розслідування, дозволити йому залишитись у гімназії [10, арк. 4–5, 8–8 зв.].

Про три арешти в період Гетьманату харківський вчитель засвідчив у своїй “анкеті для робітників Соцвиху” у 1926 р.: “При владі гетьмана Скоропадського був у в'язниці за попередню революційну діяльність. За третім разом утік при заарештуванні німцями” [11, арк. 10 - 10зв.]

Такі арешти негативно позначались на ставленні вчительства до гетьманської влади, не сприяли налагодженню співпраці педагогів з владою у сфері шкільного будівництва. Оскільки найбільша їх кількість припадає на останні місяці правління гетьмана П. Скоропадського, можна припустити, що арешти дійсно здійснювались німецьким командуванням з метою ліквідації будь-якої політичної опозиції.

Частина вчителів симпатизувала чи мала зв'язки з білогвардійцями. Принаймні, є документальні свідчення випадків втечі педагогів шкіл з відступаючою Добровольчою армією у Харківському повіті [12, арк. 2 - 2зв, 6]. Траплялись також випадки, коли вчителі надавали фінансову підтримку військам А. Денікіна. Зокрема, у серпні, вересні й жовтні 1919 р. від Валківського реального училища до Валківського комітету з надання допомоги Добровольчій армії надсилались відрахування в розмірі 1% із заробітної платні викладачів гімназії. Робилось це нібито відповідно до постанови педагогічної ради реального училища від 7 серпня 1919 р. Але важко однозначно стверджувати, чи така фінансова допомога була свідченням прихильності вчительства Валківського реального училища до білогвардійців, чи відрахування мали обов'язковий характер [13, арк. 277; 14, арк. 276].

Радянська влада зустріла труднощі у справі залучення українського вчительства на свій бік. Але керівники комуністичної партії розуміли, що без використання досвіду і знань старих кадрів дуже складно буде розв'язати завдання побудови нової радянської школи, адже підготувати швидко в достатній кількості нових “політично надійних” учителів було неможливо.

Аполітичність учительства радянське керівництво абсолютно не влаштовувала. 24 квітня 1919 р. в м. Валки відбувся з'їзд учителів-делегатів Валківського повіту, скликаний повітовим відділом народної освіти. Голова з'їзду, майже відразу після його початку, заявив, що вчительство не виявляє співчуття радянській владі, а тому представники повітового відділу народної освіти, виконкому й комуністичної партії закрили з'їзд і залишили педагогів шкіл продовжувати вирішувати свої професійні питання [15, арк. 43, 45].

Аби прискорити перехід освітян на бік більшовицької влади використовували не тільки очищення лав учительства від антирадянських елементів через перевибори, обов'язкове політичне перевиховання (цю функцію мали здійснювати перш за все короткотермінові курси), але й арешти. У зв'язку з цим у радянській історіографії часто порушувалось питання переходу вчительства на бік радянської влади. У одних працях це датувалось 1920 р., у інших завершення процесу позначали 1923 р. або 1925 р., беручи за точку відліку I Всесоюзний учительський з'їзд [16, с. 361; 17, с. 219; 18, с. 163]. Однак тривалий процес політичної переорієнтації вчительства в 1920 р. ще не завершився, і педагоги у відносинах з владою зайняли скоріше позицію нейтралітету.

Про те, що політичне перевиховання вчительства в 1920 р. ще не дало необхідних результатів, свідчать і дані про кількість членів комуністичної партії серед педагогів шкіл. Згідно з учительськими анкетами таких у Лебединському повіті із 43 осіб, що заповнили анкети, не було, у Ізюмському – із 76 осіб 2 належали до РКП(б). Безпартійні повинні були вказувати політичну партію, якій співчували. Відповідаючи на це питання, учителі цих повітів використовували різні формулювання: від чіткого “партії більшовиків”, “партії боротьбистів” чи “радянській владі” до зовсім розмитих понять, без конкретних назв, на зразок “партії, яка захищає інтереси трудящих”, “співчуваю високим ідеалам комунізму”, “с-декам більшовикам”, “партії, що проводить в життя ідеальний соціалізм”, “партії, котра працює за лучче життя робітника і селянина” [19, арк. 16–18 зв., 20–20 зв., 25–29 зв., 31–32 зв., 37–37 зв., 40–41 зв., 43–46 зв., 48–50 зв., 52–54 зв., 58–59 зв., 62–62 зв., 67–71, 94–94 зв., 98–98 зв., 104–104 зв., 112–112 зв., 117–119 зв., 125–126 зв.; 20, арк. 1–25, 27–52, 54–66, 69, 71–76, 79–83].

На з'їзді робітників освіти і соціалістичної культури Харківського повіту (20–22 лютого 1920 р.) один із доповідачів – представник органів радянської влади – звинуватив учительство Харківщини в аполітичності та бездіяльності, прищепленими ще діями царського режиму: “Діло ясне, політичні діячі з учителів Харківського повіту, можна сказати, нікчемні. І за весь час революції ніхто з вас нічим революційним не висунувся” [21, арк. 51].

Усі 127 учителів Івано-Лисогірського району м. Харкова у вересні 1921 р. були безпартійними, однак заповнюючи анкети районного відділу народної освіти троє з них зазначили, що співчують ідеям соціалізму або КП(б)У [22, арк. 1–6, 11–11 зв., 13–17 зв., 20–22 зв., 24–26, 28–30, 32–33, 37–38 зв., 40–42 зв., 44, 47–50, 52–58 зв., 60–60 зв., 62–63 зв., 66–67, 69–71 зв., 73–74, 76–78 зв., 80–90, 95–101 зв., 104–109, 111–130, 133–138 зв., 140–153, 172–191, 196–202 зв.]. У цей же час серед 190 вчителів Харківського повіту був один член КП(б)У, один кандидат у КПУ, двоє осіб зазначили своє співчуття радянській владі і партії більшовиків. Ще один учитель так відповів на питання про приналежність до політичної партії: “вагаюся між анархізмом і комунізмом”, інший зазначив себе “безпартійним соціалістом” [23, арк. 3–25, 27–30, 32–44, 46–48, 50, 65–67 зв., 71–72 зв., 75–76 зв., 78–80 зв., 83–85 зв., 87–90 зв., 93–95 зв., 98–99 зв., 101–103 зв., 107–112 зв., 115–116 зв., 118–119 зв., 121–121 зв., 123–126, 129–129 зв., 131–131 зв., 133–133 зв., 135, 137–137 зв., 139–139 зв., 142–142 зв., 145, 147–147 зв., 149, 151–151 зв., 153–153 зв., 155, 157, 163–164, 166–170 зв., 173–174 зв., 176–179, 183–183 зв., 185–185 зв., 189–190, 220, 228–228 зв., 230–234 зв., 236–240 зв., 249–258 зв., 261, 323–330 зв., 340–345 зв., 348–367 зв., 369–382 зв., 385–385 зв., 389–392 зв., 394–394 зв.].

Влада виявляла підозрілість до вчителів, часом безпідставну, що виливалась в політичні переслідування. Показовою тут є історія вчителя Ізюмського вищого початкового училища, який арештовувався двічі: улітку 1919 р. денікінцями, та з лютого по травень 1920 р. радянською владою як

“інакомислячий” (але, скоріше за все, вина не була встановлена, оскільки зміг згодом відновитись на посаді) [24, арк. 84–85 зв.].

Представники радянського керівництва освітою, зокрема, О. Я. Шумський, В. П. Затонський підкреслювали антибільшовицькі настрої та антирадянську налаштованість учительства в період революції та громадянської війни, звинувачуючи його у виступах проти пролетарської революції, прихильності до буржуазії, політичному анабіозі [25, с. 137; 26, с. 4]. Подібну думку висловив у 1922 р. Е. Квірінг (у 1918–1919 рр. перший секретар ЦК КП(б)У, голова Раднаркому УСРР): “Ми маємо беззаперечний факт, що значна маса вчительства ставилась до радянської влади негативно або в кращому випадку нейтрально” [27, с. 7].

Однак серед учительства Слобожанщини були також прихильники та поборники саме радянської влади і партії більшовиків. Архівні матеріали про діяльність більшовиків м. Харкова в 1917–1922 рр. містять відомості про декількох учителюк з міста й окремих повітів Харківської губернії, які займались агітаційною та підпільною роботою на користь більшовиків у період боротьби за владу в Україні [28, арк. 13–14, 31, 33–34, 39, 42]. У 1917 р. у Харківському 14-му міському училищі імені К. Ушинського працювала вчителька В. П. Малютіна (Савенкова), яка ще в юні роки стала прихильницею комуністичної ідеології. У травні 1917 р. вона вступила в ряди партії більшовиків. Упродовж національно-визвольних змагань займалась агітацією та пропагандою серед робітників харківських підприємств, учительства, солдатів по лазаретах, а також серед селян м. Фатєж Курської губернії, звідки була родом, організувала мітинги, брала участь у націоналізації приватних гімназій Жолніренко, Оболенської та Попової, а також реального училища Буракова в Харкові. За денікінського режиму В. П. Малютіна (Савенкова) зазнала переслідувань, була арештована, вивезена в м. Ізюм і навіть засуджена до страти, від якої її врятував наступ Червоної армії у напрямку цього міста [28, арк. 1, 5–6, 16, 26–30].

Важливим є питання участі вчителів Харківської губернії у військових формуваннях і арміях сторін військово-політичної боротьби за владу в Україні. Військовий же досвід учителі отримали ще під час служби в російській царській армії на полях битв I Світової війни. Потім відбувся тривалий процес демобілізації за активної участі Секретарства військових справ в 1917 р., але вже в період Гетьманату П. Скоропадського від призову до армії була звільнена лише частина педагогів шкіл. А набори в армію, яким підлягали й учителі, продовжились з приходом більшовиків та денікінців в Україну.

Слід зазначити, що до війська вчителі потрапляли як добровольцями, так і по примусовій мобілізації. Служба в армії не тільки відривала вчительство від освітньої справи і ще більше загострювала проблему нестачі педагогічних кадрів, але й негативно позначалася на його правовому становищі. Учителі, примусово призвані до лав армії при одній владі, потрапляли в небезпечне становище при приході нової. Так, зокрема, Богодухівська повітова земська управа в серпні 1919 р. видавала посвідчення вчителям у тому, що вони були саме мобілізовані колишньою радянською владою, ні в яких більшовицьких організаціях не працювали і в Червоній армії не служили [29, арк. 35, 49, 52].

5 серпня 1919 р. вчитель Богодухівського Покровського початкового училища прохав повітову земську управу видати посвідчення в тому, що він був мобілізований більшовиками, а не поступив до них на службу за власним бажанням. Дане посвідчення виявилось необхідним для представлення до Особливої офіцерської комісії м. Харкова “на предмет можливого скорого і безперешкодного прибуття [мого] в ряди Добровольчої Армії” [29, арк. 41]. Отож денікінський режим мав своїх прихильників і серед учительства Слобожанщини, готових іти до війська. Така ж ситуація спостерігається і щодо служби вчителів Харківської губернії в лавах Червоної армії: одні потрапляли до неї по мобілізації, інші – добровольцями [11, арк. 46 зв., 49зв., 68зв., 89зв., 186зв., 195 зв.].

Загалом, говорити про конкретну цифру – скільки осіб або відсотків з середовища вчительства підтримували той чи інший уряд або військово-політичну силу в 1917–1921 рр. – не доводиться. Але віднайдені в джерелах факти, що засвідчують ставлення вчителів Харківської губернії до різних урядів і військово-політичних сил, у зборі дають картину важкої боротьби, а також репресій і переслідувань, якими вона супроводжувалась в Україні в період національно-визвольних змагань, а головне – розкривають особливості цієї військово-політичної боротьби за владу в Україні в даному регіоні.

Джерела та література

1. Кондуфор Ю. Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції / Ю. Ю. Кондуфор // Український історичний журнал. – 1989. – № 12. – С. 3–18.
2. Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Кліцаков. – Донецьк : Юго-Восток, 1997. – 310 с.
3. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. / Н. В. Агафонова. – Одеса : Принт Мастер, 2002. – 205 с.
4. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 20.
5. Рідне слово. – Х., 1917. – № 5.
6. Известия Харьковского губернского общественного комитета (Губернские ведомости). – Х., 1917. - № 28.
7. Народное дело : орган Харьковского губернского земства / [ред. К. Н. Прокопович]. – Х., 1917. – № 114.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 73.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 2. – Спр. 98.
10. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 436.
11. ДАХО. – Ф. Р-858. – Оп. 1. – Спр. 3.
12. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 62.
13. ДАХО. – Ф. 655. – Оп. 1. – Спр. 58.
14. ДАХО. – Ф. 655. – Оп. 1. – Спр. 67.
15. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1^а.

16. Золотоверхий І. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Золотоверхий. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 424 с.
17. Шевчук Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. / Г. М. Шевчук – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 435 с.
18. Народное образование в СССР. 1917–1967 / под ред. М. А. Прокофьева [и др.]. – М. : Просвещение, 1967. – 543 с.
19. Державний архів Сумської області. – Ф. Р-81. – Оп. 1. – Спр. 26.
20. ДАХО. – Ф. Р-1635. – Оп. 1. – Спр. 14.
21. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 43.
22. ДАХО. – Ф. Р-918. – Оп. 1. – Спр. 13.
23. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 175.
24. ДАХО. – Ф. Р-1635. – Оп. 1. – Спр. 34.
25. Затонський В. До радянського вчителя / В. Затонський // Радянська освіта. – 1923. – № 1. – С. 6–14.
26. Шумський О. На третьому фронті / О. Шумський // Радянська освіта. – 1925. – № 1. – С. 2–9.
27. Квиринг Э. Пролетарской школе – пролетарский учитель / Э. Квиринг // Просвещение Донбасса. – 1922. – № 9. – С. 7–9.
28. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1172.
29. ДАХО. – Ф. 306. – Оп. 1. – Спр. 16^а.

Mankivska T. O. The Harkiv province teachers' attitude to parties of military and political struggle in Ukraine (1917–1921).

The Harkiv province teachers' attitude to parties of military and political struggle in Ukraine during 1917–1921, teachers' political views, civil position and caused by them arrests and political persecutions are analyzed in the article. The problem of that region school pedagogues' participation in struggle among the ranks of White Guards' troops or Red Army during the period of national liberation movement are discovered. The author makes an attempt to highlight features of relationships between the power and Kharkiv region teachers in circumstances of military and political struggle.

Key words: teachers, Harkiv province, political views, military and political struggle, national liberation movement.

Манькивская Т. А. Отношение учителей Харьковской губернии к сторонам военно-политической борьбы за власть в Украине (1917–1921 гг.)

В статье анализируется отношение учителей Харьковской губернии к сторонам военно-политической борьбы в Украине в 1917–1921 гг., их политические взгляды, гражданская позиция и связанные с этим аресты и политические преследования. Освещается проблема участия педагогов школ данного региона в борьбе за власть в рядах войска белогвардейцев, Красной армии в период национально-освободительных соревнований. Автор делает попытку раскрыть особенности взаимоотношения власти и учителей Харьковщины в условиях военно-политической борьбы.

Ключевые слова: учителя, Харьковская губерния, политические взгляды, военно-политическая борьба, национально-освободительные соревнования.

УДК 94(477.53)(100)“1914/17”:31

В. І. Саранча

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У СПРАВІ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено причини появи на території Російської імперії під час Першої світової війни масового руху біженців і дії держави з організації їх соціального захисту. Розглянуто основні напрями діяльності земств і громадських організацій Полтавської губернії, спрямованих на вирішення проблем біженців. Особливу увагу приділено аналізу динаміки чисельності й соціального складу біженців, які оселилися на території Полтавщини. Здійснено спробу визначити характер взаємовідносин між біженцями і корінним населенням краю.

Ключові слова: Перша світова війна, біженці, Полтавська губернія, земства.

Вимушена міграція залишається однією із найскладніших проблем, які стоять перед світовою спільнотою на початку XXI ст. За даними, наведеними Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном у жовтні 2015 р., більше 4 мільйонів осіб були змушені покинути свої будинки через кризовий стан у Сирії; у той же час у світі нараховується 60 мільйонів біженців. Нинішня міграційна криза є найбільшою з часів Другої світової війни, що становить серйозний виклик для міжнародної спільноти [1].

Необхідність вирішення нагальних проблем, пов'язаних із зростанням кількості біженців робить актуальними дослідження, пов'язані з аналізом історичного досвіду в даній сфері. Масовий рух біженців став характерною ознакою Першої світової війни. Студіювання діяльності держави й органів місцевого самоврядування у справі допомоги біженцям Великої війни 1914–1918 рр. допоможуть зрозуміти генезу багатьох явищ, притаманних для сучасності, а накопичений досвід може бути втілений у практичній площині.

Метою даної статті є дослідження й аналіз заходів земств і громадських організацій Полтавської губернії, спрямованих на вирішення проблем біженців Першої світової війни.